

Г.К. ПРОКОПАНИЧ,
суддя Вищого господарського суду України

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, спеціаліст, експерт, висновок спеціаліста, висновок експерта.

Сьогодні Україна і її законодавство все більше наближаються до цивілізованих стандартів у сфері прав людини, що передбачає у межах змін, які відбуваються в реформуванні системи судочинства, удосконалення всіх сфер законодавства, у тому числі й господарсько-процесуального, та законодавчих норм, якими врегульовано судово-експертну діяльність. Розробка нового ГПК України була викликана, перш за все, необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Ради Європи, зокрема, тих, які стосуються підвищення ефективності судового захисту та узгодженості з цивільним процесуальним законом щодо підходів до основних питань судочинства. Важливим у цьому розумінні є розвиток інституту судової експертизи у господарському процесі з огляду на те, що розгляд справ в суді сьогодні неможливо уявити без використання досягнень різних галузей наукових знань.

Метою цієї статті є аналіз нормативно-правових актів, які регулюють порядок використання спеціальних знань в господарському процесі.

Положеннями ст. 72 ГПК України передбачено, що господарський суд оцінює докази у справі відповідно до своїх внутрішніх переконань, що ґрунтуються на

безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні їх у сукупності, керуючись законом. Ніякі докази не мають для суду наперед встановленої сили і кожен з доказів підлягає оцінці господарським судом разом з іншими доказами [5]. Встановлення істини в господарському судочинстві залежить від застосованих засобів доказування. Специфіка доказів полягає у тому, що вони повинні бути отримані лише із спеціальних, встановлених законом джерел, належати до предмета судового дослідження і бути такими, що підлягають перевірці. Загальновідомим є те, що в правовій науці доказами вважають отримані у встановленому порядку відповідними органами та уповноваженими особами фактичні дані, які містять інформацію, потрібну для правильного вирішення кримінальних, цивільних, господарських судових справ. При цьому прямі докази безпосередньо вказують на обставини, які підлягають доказуванню або ж на їх відсутність, а непрямі або ж побічні – вказують на це опосередковано.

Збирання й дослідження доказів у господарському процесі нерозривно пов'язане з використанням спеціальних знань. Спеціальні знання експерта знаходяться поза межами повсякденних узагальнень життєвого досвіду та є науковими знаннями,

тобто знаннями, отриманими за допомогою пізнавальної діяльності і теоретичних висновків та обумовленої ними сукупності певних навичок і вмій для виконання роботи певної професії та певного рівня кваліфікації [2, 51; 3, 41; 16, 42–43]. Спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві вважаються знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань [4, 24]. Цими знаннями можуть володіти суб'єкти доказування. Тому головна функція судової експертизи полягає у вирішенні на підставі спеціальних знань та навичок питань, які виникають під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ, при цьому об'єктами експертного дослідження можуть бути люди, трупи, речі, документи, транспортні засоби, явища і процеси; метою цього дослідження є знаходження та перетворення у зрозумілу для суб'єкта доказування та інших учасників процесу доказову інформацію, створення нових доказів [1, 207–208; 9, 2].

Сучасна процесуальна наука виокремлює три форми використання спеціальних знань для вирішення завдань, що стоять перед судочинством – *використання їх суб'єктами доказування, провадження експертизи та участь спеціаліста*.

Відповідно до ст. 41 ГПК України для роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, господарський суд признає судову експертизу [5]. Отже, судова експертиза в господарському процесі завжди признається судом й проводиться спеціальним суб'єктом – судовим експертом, котрий набуває процесуального статусу в силу юридичного факту – наявності ухвали суду про призначення судової експертизи, а сутність експертизи можна визначити як проведення обізнаною особою

(експертом) спеціального дослідження. В зв'язку з цим судовою експертизою використовуються спеціальні знання не у будь-якій формі, а лише у формі дослідження. Судова експертиза – це спосіб дослідження фактичної інформації, доказів з метою отримання нових доказів. Вона не існує поза процесуальною формою, тобто не можна отримати висновок експерта як джерело доказів, якщо при провадженні експертизи були допущені принципові порушення будь-якої процесуальної норми при призначенні та/або проведенні експертизи.

Учасники судового процесу мають право пропонувати господарському суду питання, які мають бути роз'яснені судовим експертам. Із змісту ч. 1 ст. 41 ГПК випливає, що судова експертиза признається для роз'яснення не будь-яких питань, які виникають при вирішенні господарського спору, а лише таких, які потребують спеціальних знань (у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва).

Основною функцією експерта є проведення експертизи у формі дослідження й надання висновку з питань, які поставлені судом. Висновок експерта з позиції теорії доказування є особливою формою пізнання у господарській справі та засобом обґрунтування і засвідчення пізнаного, він є певним актом пізнання, в результаті якого експерт отримує нове знання. Висновок експерта в той же час є актом передачі відомостей від однієї особи до іншої з науковим обґрунтуванням істинності цих відомостей, що практично завжди сприймається суб'єктами доказування як дійсність. Ось чому висновок експерта повинен бути викладений у письмовій формі, що забезпечує чіткість формулювань, виключає можливість помилкового та неточного його тлумачення, полегшує оцінку на досудовому слідстві та в суді [11, 69]. Крім того, письмова фіксація дозволяє використовувати висновки експерта як підставу для прийняття правових або управлінських рішень усіма учасниками експертної діяльності.

Оцінка висновку експерта є важливим етапом у доказуванні. Треба пам'ятати, що будь-яке процесуальне джерело доказів позбавлено наперед встановленої сили або якоїсь переваги перед іншими джерелами доказів. Про це наголошує Пленум Верховного Суду України у своїй постанові, відзначаючи, що у деяких випадках суди всупереч закону розглядають висновки експертів як джерела доказів, що мають перевагу перед іншими доказами, без належної їх перевірки, оцінки або взагалі переоцінюють доказове значення ймовірних висновків [10].

Загально визнаним в теорії й практиці процесу було те положення, що висновок експерта за своєю юридичною природою складає самостійний вид доказів. Більшість процесуалістів бачили характерну особливість висновку експерта саме в застосуванні спеціальних знань до конкретних обставин справи. Деяко іншого погляду дотримувався М.А. Чельцов, який вважав, що відрізняльною ознакою висновку експерта, як самостійного виду доказів, є надання експертом слідчому або суду «дослідного положення» з галузі своїх спеціальних знань, під яке він підводив досліджувані факти [15, 174]. Проте більшість процесуалістів не погоджувалися з такими підходами і вказували на те, що експерт надає слідчому і суду не «дослідне положення», а свій висновок, зроблений на підставі проведеного дослідження у відповідності до спеціальних знань. Крім того, не будь-яке «дослідне положення» може слугувати підставою для висновку [13, 437].

Діюче господарсько-процесуальне законодавство не розкриває поняття «судова експертиза», обмежуючись лише в ст. 41 ГПК, присвяченій призначенню й проведенню судової експертизи, вказівкою на те, що експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні спеціальні знання. Визначення поняття судової експертизи вітчизняний законодавець сформулював у Законі України «Про судову ек-

спертизу», де у ст. 1 зазначено, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства [7].

Як зазначає В.Г. Гончаренко, ця стаття є законодавчою новелою, в якій вперше дано визначення поняття судової експертизи. У цьому визначенні відтворені у взаємозв'язку обидві сторони судової експертизи – гносеологічна і процесуальна. Процесуальний характер мають вказівки, що дослідження виконуються судовим експертом, тобто самостійним суб'єктом процесуальної діяльності, і що воно здійснюється у зв'язку з тим, що зазначені об'єкти містять інформацію про обставини справи, яка перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, тобто результати дослідження мають доказове значення [6, 5].

Значення судової експертизи у господарському процесі у самому загальному вигляді, з урахуванням даних спеціальної літератури й судової практики, зводиться до такого: висновок експерта є джерелом доказової інформації; за допомогою судової експертизи з'ясовують походження й причинні зв'язки окремих фактів, ознак, механізмів їх утворення; судова експертиза дає можливість встановити факти, які мають юридичне значення; судова експертиза допомагає дати правильну юридичну оцінку факту, явищу.

Характерними ознаками експертизи є такі: експертиза – це одна з форм використання спеціальних знань; їх використання становить собою дослідження; експертне дослідження проводиться компетентною особою – експертом, тобто особою, яка володіє спеціальними знаннями у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла; експертиза має процесуальну природу, тому що здійснюється за *дорученням* правомочних осіб; метою експертного дослідження є отримання необхідної інформації про

обставини, які є суттєвими для прийняття правильного обґрунтованого рішення особою, що призначила експертизу; проведене експертом дослідження оформлюється особливими документом – висновком експерта [12, 9].

Клопотання про призначення експертизи може бути заявленим в господарському суді першої або апеляційної інстанції в письмовій або усній формі. Усне клопотання про призначення експертизи фіксується у протоколі судового засідання. Для господарського процесу найбільш характерними є інженерно-технічна, інженерно-технологічна, бухгалтерська, будівельно-технічна, фінансово-економічна, дорожньо-транспортна, почеркознавча, ґрунтознавча, лінгвістична, судово-екологічна експертизи.

Висновок експерта необхідно відрізнити від висновку спеціаліста. Спеціаліст – це особа, яка володіє знаннями, необхідними для забезпечення ефективного огляду або іншої процесуальної дії.

Участь спеціаліста як самостійного суб'єкта судочинства не передбачається Господарським процесуальним кодексом України [5]. Лише в ст. 30 ГПК йдеться про те, що в судовому процесі можуть брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи. Практика господарського судочинства йде тим шляхом, що залучає як спеціалістів цих посадових осіб для надання консультативно-допоміжної та довідкової допомоги. Консультативно-допоміжна діяльність спеціалістів не має самостійного доказового значення і не опосередкується в будь-яких актах спеціаліста, вона направлена на правильне вчинення судом процесуальних дій. Довідкова діяльність може бути опосередкована в роз'ясненні спеціаліста, яке складається за відсутності потреби у експертних дослідженнях. Таке письмове роз'яснення не підміняє собою висновок експерта, а є одним з доказів у справі як документ.

У господарсько-процесуальному законодавстві інших країн визначається такий самостійний суб'єкт господарського процесу як спеціаліст. Зокрема, у ст. 71 Господарського процесуального кодексу Республіки Білорусь зазначено, що як спеціаліста в господарському процесі може виступати особа, що має знання експерта, проте не наділена у встановленому законом порядку повноваженнями на проведення експертизи. Проте й таке визначення спеціаліста не позбавлене певних недоліків, адже саме поняття «спеціаліст» визначається через інше поняття «експерт», що вказує на їх подібність, а не на відмінні риси. ГПК Республіки Білорусь не дає чітких вказівок на конкретні функції, які здійснюються спеціалістом, але при цьому закріплює положення, що висновок спеціаліста є одним із засобів доказування [14].

На нашу думку, залучення спеціаліста у господарський процес зумовлюється необхідністю використання спеціальних знань в межах процесуальних дій, які проводяться. Таким чином, спеціаліст складає своє судження на підставі спеціальних знань, а не отримує нові дані в результаті проведення навіть найпростіших досліджень. Загальну функцію сприяння правосуддю спеціаліст може здійснювати в декількох видах: шляхом сприяння суду при здійсненні ним процесуальної дії; шляхом надання допомоги при роз'ясненні норм іноземного права; шляхом надання консультативно-довідкової допомоги із спеціальних питань, які не потребують проведення судової експертизи; при вирішенні питання щодо необхідності призначення експертизи; при прийнятті заходів із забезпечення доказів тощо. Вважаємо, що необхідно розширити й законодавчо закріпити в ГПК України види участі спеціаліста при відправленні правосуддя у господарських спорах.

Сьогодні багатьма науковцями-процесуалістами розглядаються питання співвідношення понять спеціаліста й експерта та їх функціональних обов'язків. Так,

О.О. Махов виокремлює такі відмінності спеціаліста від експерта: 1) за функцією (експерт проводить дослідження наданих даних, а спеціаліст надає допомогу суду у виявленні й фіксації таких даних, здійсненні певних процесуальних дій, консультує тощо); 2) за кінцевим результатом діяльності (результатом діяльності експерта є отримання нових фактів, які є самостійним джерелом доказів у справі і оформлення їх у вигляді «висновку експерта», спеціаліст же нові факти не встановлює і його висновок не є самостійним доказом у справі) [8, 52]. Він визначає такі напрями діяльності спеціаліста: надання консультацій, а також пояснень з питань, які є загально-відомими серед обізнаних осіб; з'ясування потреби в провадженні експертизи, визначення її класу, роду, виду, а також допомога суду у формулюванні експертного завдання (запитань); допомога у вирішенні питання

судом щодо повноти, наукової обґрунтованості отриманого експертного висновку; участь у процесуальних діях, які потребують спеціальних знань і навичок.

Висновок. Судова експертиза і участь спеціаліста – різні форми використання спеціальних знань у господарському процесі. Їх відмінні риси зумовлені функціями експерта і спеціаліста, способами їх реалізації. І спеціаліст, і експерт у своїй роботі оперують спеціальними знаннями, проте реалізують вони це у різних формах. Спеціаліст дає професійні пояснення із спеціальних питань, його завдання – надати консультативну або технічну допомогу. Головна відмінна функція експерта міститься в проведенні ним спеціального дослідження. Експерт пояснює факт, що вже існує, і здобуває новий на основі наукового оціночного судження, яке і становить зміст його висновку.

Список літератури:

1. *Белкин А.Р.* Теория доказывания. Научно-методическое пособие / А.Р. Белкин. – М.: Норма, 1999. – 429 с.
2. *Вичева Д.В.* Диалектика обыденного и научного знания / Д.В. Вичева, В.А. Штофф // *Философские науки.* – 1980. – № 4. – С. 50–53.
3. *Георгиев Ф.И.* Природа знания и его обоснование / Ф.И. Георгиев, В.Д. Широков // *Философские науки.* – 1974. – № 5. – С. 40–43.
4. *Гончаренко В.Г.* Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В.Г. Гончаренко, В.В. Курдюков, К.В. Легких // *Вісник Академії адвокатури України.* – 2007. – Вип. № 2(9). – С. 22–34.
5. *Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. (редакція від 20 жовтня 2011 р.).*
6. *Експертизи у судовій практиці* / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка]. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
7. *Закон України «Про судову експертизу»* // *Вісник Верховної Ради України.* – 1994. – № 28. – Ст. 232.
8. *Махов А.А.* Правовое положение специалиста по ГПК РФ / А.А. Махов // *Юрист (РФ).* – 2005. – № 1. – С. 52–54.
9. *Палиашвили А.Я.* Экспертиза в суде по уголовным делам / А.Я. Палиашвили. – М., 1973. – 124 с.
10. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 (зі змінами, внесеними постановою від 25 травня 1998 р. № 15) «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»* // *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах.* – К., 2004. – С. 35–40.

11. *Притузова В.А.* Заключение эксперта как доказательство в уголовном процессе / В.А. Притузова. – М.: Госюриздат, 1959. – 76 с.
12. *Разуваев А.А.* Экспертиза как средство повышения эффективности процесса право-реализации (вопросы теории и практики): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.А. Разуваев. – Саратов, 2006. – 20 с.
13. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса. Т. 1. / М.С. Строгович. – М.: Наука, 1968.
14. *Хозяйственный процессуальный кодекс Республики Беларусь, 15 декабря 1998 г.; в ред. Закона Респуб. Беларусь от 3 июля 2011 г.* – Минск: ЮрСпектр, 2011.
15. *Чельцов М.А.* Советский уголовный процесс: учебник / М.А. Чельцов. – М.: Госюриздат, 1962. – 503 с.
16. *Щербаковский М.Г.* Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений / М.Г. Щербаковский, А.А. Кравченко. – Харьков, 1999. – 73 с.

РЕЗЮМЕ

В статье осуществлен анализ правовых норм, регулирующих порядок использования специальных знаний в хозяйственном процессе, анализ теоретических позиций и судебной практики использования помощи специалиста, а также выдвинуты предложения с целью совершенствования практики использования специальных знаний для решения хозяйственных дел.

SUMMARY

The article analyzes the legal norms regulating the order of special knowledge usage in the economic process and theoretical positions, legal practical approaches in using specialist's help; and also it gives the suggestions with the aim of improving the usage of special knowledge for solving economic cases.

*Рекомендовано кафедрой кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 10.05.2012.